

SZEMLE

A. Gergely András

Oroszlántól az Igazságig, eskütől a tűzhalálig: Szimbólumok és jogtörténet képes kézikönyve

Szimbólumok és jogtörténet képes kézikönyve

A képekkel szépen illusztrált, becses és elegáns monográfiáknak mindig van egy eleve beléjük ültetett, kettős arculata. Gazdag tárházát kínálják Olvasónak, diáknak, tájékozódni és megbizonyosodni, tudományosan gazdagodni vágyóknak – ugyanakkor közel lehetetlenné is teszik a rövid és mégis elmélyült ismertető megkomponálását. Éppen sokrétegűségük, kiterjedéseik, tudományterületek közötti áthatásaik teszik szinte alkalmatlanná arra, hogy minőségrontás nélkül lehessen érdemi közlendőt megfogalmazni tartalmukról, szerkezetükről, egész anyaguk teljesebb jelentőségéről. Nem teljes az analógia, de kissé olyan ez, mint amikor a blockflöte német és barokk típusának különbségét leíró zenei lexikonról kell elmélyült áttekintést adni a hangszer típusok részletrajzolata nélkül.

A feladat persze akkor is kihívás, ha szakmabeliek referálják a művet, s még inkább, ha távolabbi tudásterületek érdeklődői veszik szemügyre. Az alábbi mű pontosan ilyen. Élmény kézbe venni, izgalmas forgatni, olvasgatni, részkérdések felé elkalandozni benne, viszont átláthatatlannak tűnik mindazt föltárni, amit rejt. Bódiné Beliznai Kinga *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben* című monográfiája ez a munka,¹ a Szerző több száz nagyságrendű publikációi közül éppen csak az egyik, ugyanakkor életműve jelentősebb hányadában hasonló fajsúlyú művek jellemzik, több tucatnyi szimbólumelemző, jogtörténeti és kulturális reprezentációt felmutató szakkönyvekkel, tanulmányokkal, szerkesztett kötetekkel. S a feladat így is megmarad, melynek jelentőségét maga a kötet is úgy vállalja az Olvasó kedvéért, hogy már bevezető fejezeteiben rögzíti, miről és miként beszél a szimbólumok és rituálék jogelméleti, jogtörténeti, jelképhasználati, ítélkezési, peres eljárási joggyakorlatok rendszerezhető tartalmairól, s nyolc nagyobb fejezetben, összegző és szakirodalmi záradékkal ellátott komplex képpel szolgál kiegészítésül.

¹ Balassi Kiadó, Budapest, 2014, 316 oldal. ISBN 978 963 506 934 797 8

A jogtörténet klasszikus előzményeinél, a görög és latin peres eljárások szakirodalmában ugyancsak járatosnak lenni nem túl sokak lehetősége. Talán erre is szolgál a jogelmélet és jogtörténet huszadik századi fordulatai során a jogfejlődés és jogi kultúra elemző kidolgozásánál szóba kerülő jogi kultúra fogalma, a „steril” jogtörténet mint a történettudomány részeként leíró megközelítés kiegészülése a tradicionális politika- és eseménytörténeti (egyszerűbben csak uralkodástörténeti) részkérdések és eszmetörténeti teóriák körével, melyek a „nagy emberek” vagy uralkodóházak tevékenységének folyamatát és törekvéseik eredményességét voltak hivatva szolgálni – szemben a mikrotörténeti, életmód-leíró vagy kultúraelméleti szempontokkal, melyekben már a 20. század második felében alapvető hangot kapott a helyi, az eseti, a mikroközösségek életmódjában végbemenő folyamatok leíró értelmezése is (lásd jogszokások, jogi néprajz, lokális történetírás, helytörténet, mikrotörténelem stb.). Itt ugyan elágazás történik a társadalmi struktúrákat és termelési vagy uralmi viszonyokat megnevező szempontok, demográfiai, szociológiai vagy földrajzi meghatározók, és a jog mint a kultúra része, mint társadalmi normák, értékek és gyakorlatok általános elveken túli gyakorlati eljárások legitim rendszere között, de legalább nyilvánvalóvá lesz, hogy a jog és a kultúra között minduntalan kölcsönhatások, rétegződő összefüggések, kulturális hatások érvényesülnek, melyek között a térbeli, idői, etnikai vagy intézményes kultúrák közvetítés mechanizmusai is szerepet nyernek, szabályozó formákká állnak össze, normatív struktúrát formálnak és mindezek összefüggéseire is érzékeny változással reagálnak. Marad tehát az alapkérdés: mi az a rítus, milyen az a szimbolizációs folyamat, s hogyan reagál mindezekre a jogtörténet egy-egy szakasza, nemzeti vagy helyi intézménye, joggyakorlata, értéknormája, konvenciója vagy innovációja. Sőt marad a még kiterjedtebb szemlézést igénylő kulcskérdés is: mi a szimbólum, melyre mindezek jelképi tartalmainak támaszkodnia illik és lehet, kell vagy szükséges?

„Mi a szimbólum? A magyar nyelvhasználatban a szimbólum szó két jelentése érvényesül. Az első és leggyakrabban használt jelen-tésében olyan jelkép, amely valamely érzelem, hangulat, világkép, életérzés kifejezésére, a második, ritkábban használt értelemben pedig olyan egyezményes jel, amely információ közlésére szolgál. Bármilyen megjelenhet szimbólumként, de jelentésköre csak tágabb kapcsolattrendszerben, az adott kulturális közegben értelmezhető teljes mértékben. Jelképeket, szimbólumokat az ember évezredek óta használ hovatartozása jelzésére, igazolására (például arc- és testfestés, öltözék, testrészek átfúrása). Az egyes nemzetek jelképei a lobo-gók, de lehetnek totemszerűek is, mint például Kanada juharlevele, Anglia rózsája, vagy éppen a gall kakas. A szimbólumok kialakulásának hosszú története van; az idők folyamán változnak, módosulnak, igazodnak az adott kor igényeihez, szokásaihoz. [...] A »Mi a szimbólum?« kérdés megválaszolása

számos aspektusból, szemléletből, felfogásból kiindulva közelíthető meg. Gyakran találkozunk a szimbólumok 'titkos' vagy 'misztikus' világa megjelölésekkel, amelyek azt sugallják, hogy a jelképeket, mint valami rejtvényt, meg kell fejteni, és meg kell tanulni a jelentésüket. A szimbólumok és jelképek egy része ezzel szemben olyan természetesen hordozza jelentését, hogy szinte nem is igényel külön magyarázatot: a vörös szín hallatán például mindannyiunknak a szerelem, a szeretet jut eszébe, a kutya pedig többek között a hűséget társítjuk. Bármely szimbólumot vizsgáljuk, 'kép' és 'jelentés' logikai kapcsolatát fedezhetjük fel. Az ember a maga alkotta szimbólumokban fogalmazza meg a világhoz és a másik emberhez fűződő viszonyát. A szimbólumok teremtik meg annak a lehetőségét, hogy megfogalmazódjon a személyiség és a tőle elválasztott világ..." (11-12. old.).

Igen fontos tehát – már ebben a legpriméribb közelítésben is –, hogy bármely társadalom kultúráját nem elvont entitásként, szűk elit vagy hatalmi tényező homogén egységeként, vitáktól és érdekektől, értékektől és ellentmondásoktól mentes konfliktuskezelő gyakorlatának tekintsük, hanem „a társadalom” (valójában társadalmak) érintkezési eljárásaiból szőtt kommunikációs viszonyrendszernek, melyben a mérlegelések, mentalitások, értéknormák, presztízsek, uralomérvényesítő vagy értékkövető magatartások roppant sokrétű rendjét kell mérvadó rendszernek tekinteni. Sőt, e szubkultúrák szövedéke nemcsak kommunikál, küzd, konfliktusokat gerjeszt és kezel is, de szankciók egész bonyolult rendszerét kényszeríti a társadalom egyedeire, közösségeire, szubkultúráira. Tehát amikor a jogtörténet már arra tud vállalkozni, hogy magával a jogrendszerek teljes történeti kontextusával, ezen belül az egyes korok, csoportok, szabályozások, érdekkifejezések normáival vagy kulturális beágyazódásával foglalkozzon, ezáltal maga is részévé válik a jogi kultúra egészének és a tágabb kultúratörténeti folyamatnak. (Mintegy „cserébe” kapja például, hogy a jogelmélet, a jogfilozófia, az erkölcsök története, a viselkedéskultúra, a kulturális normák kutatási eljárásai is visszahatnak rá, részükké teszik a jogtörténet kutatási területeit és tapasztalatait, vagyis a diszciplínák közötti kölcsönhatásból újabb megerősítések, késztetések, elemző szempontok járulnak hozzá a jogi kultúratörténet elemző szempontjaihoz.) Ettől a megújulási, szempontgyarapodási folyamatától maga a jogtörténet is újabb inspirációkat nyer, lásd a kulturális antropológia mintájára a jogi antropológia, a jogi kultúraelmélet és jogi népszokás-kutatás elmúlt fél évszázadának lendületes és impozáns fejlődéstörténetét.

A kötet anyaga ezt ugyan nem efféle módon interpretálja, ám sokkal több példával azon az ágon, mely a jogi kultúratörténet elemzési tárházához megnyitotta a népi jogszokások, a jogélet empirikus és interpretatív eljárás módjainak alkalmazási lehetőségét is. Izgalmas, hogy a kötet anyagára megjelenése óta reflektáló két tucatnyi referens is helyenként kiemeli ennek

jelentőségét, de még többen adnak hangsúlyt annak értékelésének, hogy a (fennebb utalt, látszólag megszokott) szimbólumok használata mennyire közvetlen(nek látszó, s mégis miképpen) sajátlagos relációkat eredményez a jogi kultúraelmélet gazdagodásában is. (Talán elegendő itt utalni a Mezey Barna és Nagy Janka Teodóra kezdeményezte örökséggazdagításra, mely Tárkány Szücs Ernő nyomdokain a magyar jogi népszokások jelenségeinek mai tapasztalati anyagát gazdagító kutatásokban – immár tizenegy kötetnyi konferencia- és tanulmány-anyagban – mutatja föl az elmélet és empiria jogelméleti érvényességét, vagy a Máthé Gábor, Szabó Béla, Varga Csaba követte jogi kultúratörténet és a Varga Csaba, H. Szilágyi István megalapozta jogi antropológia népszerűsítésével járult hozzá a jog és társadalom intézménytörténetének szemléleti kiterjesztéséhez).² Izgalmas korszakot képvisel tehát korunk a jogtörténet számos eszköztárának máskénti elemzésével, a „jogilag releváns terek (a bírászkodás és büntetések végrehajtásának térbeli megjelenései, így a börtönök és tanácsházak), a jogi használati tárgyak (kínzóeszközök, jelképek, jelek és hivatali viseletek), valamint képi és plasztikus ábrázolások, de az eredeti jogi archeológia feladata ezután már inkább a reáliák, a tárgyak vizsgálata lett...” – ahogyan ezt Szabó Béla összefoglalja.

Bódiné Beliznai Kinga mindezen folyamatok követője, részese, megjelenítője is. A kötet fejezetenkénti szakirodalmi ajánlói mellett a kötetzáró impozáns forrásjegyzék (283-316. old.) egyfelől érzékelteti ezt a történetiségében és rendszerezettségében is részben már feltárt (de nem kellőképpen feldolgozott) szakirodalmat, ennek kiterjedéseivel együtt, ami már összefüggés-hálóba is emeli a szimbólumok és rituálék egész komplex rendszerét. De mint várható is, a könyv oly részletességgel tárgyalja a kötetcímben felsejlő szín- és formatan, jelképtár és értelmezési profilok teljességét, hogy az önálló lexikonként tükrözi a jogrendszeren belüli tartalmak életvilágát. A kék szín, az arany és ezüst, a bíbor vagy a sárga jelentéstára (21-34.), az állatábrázolások gazdagsága (35-64.), a ruházat és jelképek szabályozása vagy jelzéseközvetítő funkciója (65-91.), a hatalmi felségjelvények és szertartások (92-128.), az ítélkezési szimbólumok és eszköztárak, viselet- és viselkedéstörténeti jegyek (129-162.) képekkel is illusztrált végtelen gazdagsága szinte csupán előkészítése a szerkezetileg nem

² lásd példaként a jogtörténet mint kultúratörténet tónusú tematikus számot, benne Szabó Béla: *Jogtörténet – kultúrtörténet. Jogtörténeti Szemle*, 2016/3:12-14. Online: <https://majt.elte.hu/media/3a/06/d32233322820b1e6d7caf37b1adb04f5e9266448162dc8f3c58ee9831445/MAJT-Jogtortenet-Szemle-201603.pdf>; vagy Nagy Janka Teodóra 2009 *A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében*. In *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk. Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 93-95.

elválasztott, mégis impozáns beillesztésnek, melyben a szimbólum- és rituálékészlet magánjogi, peres eljárási, népi életmód-gyakorlattal is kiegészülő szokásháttér megjelenítése (163-218.) mellett a középkori peres eljárás rituáléi, az istenítélet, próba, bajvívás, eskü, kínvallatás szertartásai is önálló blokkba szerveződnek (129-245.), a büntetések és rituálék aprólékos áttekintése ugyancsak további jelentéstartományokat épít föl eköré megszegényítő, meghurcoló, megkülönböztető, büntető és más szankciókkal sújtott világokból (245-279.). Mindezt látványossá teszi a jogtörténet megannyi forrásának, államtörténeti és uralkodáskutatási, képzőművészeti és jelképgyűjtési háttérnek gazdag beemelése a kötetbe, mely szinte tényleg albummá, lexikai élménnyé teszi a szakmunkát.

Önálló fejezet az Összegzés, melyben a Szerző megerősíti szemlélődési tapasztalatunk apróbb momentumait is az érzékeny kiterjesztés és az elmélyülő értelmezés terében. S miközben (valljuk be) legtöbbszörünknek nem mindennapos szokása az esetjogi tanulmányok, büntetőjog, végrehajtási vagy iparjogi kódexek tanulmányozása, szinte föl sem merül a jogelmélet önnön fejlődéstörténetén belül a szimbolikus jog fontossága. Pedig, mint fölidézi, „Ernst Cassirer szerint az ember lényege a szimbólum, amelynek segítségével megismeri a világot, és kifejezi a maga világát: a teret és az időt, a mítoszt és a vallást, a művészetet, a történelmet és a tudományt. A szimbolikus forma fogalma a szellemtudományok felépítésében című munkájában úgy fogalmaz, hogy 'tudatunk nem elégszik meg a különböző benyomások befogadásával, hanem minden benyomást a kifejezés tevékenységével kapcsol össze és hat át. A magunk teremtette jelek és képek világa kerül szembe azzal, amit a dolgok objektív valóságának nevezünk'. Ez magyarázza a szimbólumok emberközpontú jellegét...” (12-13.). S talán éppen ezért válik fontossá az összegző sorokban: „A szimbólumok és a rituálék nemcsak saját kultúránk, hanem a civilizáció megismeréséhez is elvezetnek bennünket, hiszen gondolkodásunk jellemzője a (jelképek és analógiák használata. A (jogi) képalkotás részévé váltak többek között a természeti jelenségek, az élőlények és maguk az ember teremtette tárgyak. A szimbólumok és a rituálék egy része folyamatosan változik, alkalmazkodik az egymást követő korok igényeihez, a benne élő emberek életmódjához, a társadalmi, politikai berendezkedéshez, a régi és új jogintézményekhez. De vannak olyanok, például a színek, amelyek máig megőrizték szimbolikus erejüket. A bíróság ismertetőjegyeiként ma is Justitiára, illetve a mérlegre gondolunk, és az uralkodóra, a királyi fenségre asszociálunk, ha koronát, jogart vagy országalmát látunk. E szimbólumok, megismerési jegyek a múltban gyökereznek, de a 21. században sem veszítették el jelentés- tartalmukat. Jelzi ez azt is, hogy az írásbeliség elterjedése nem szorította ki a jogéletből a szimbólumokat és a rituálékat. A hazai és külföldi jogélet egyaránt bővelkedik jelképekben és szertartásokban, amelyekről csak úgy kaphatunk teljes képet, ha a jog, a jogtörténet határait

átlépve vizsgálódásunkat kiterjesztjük egyéb tudományágak területére is. Jogtörténet és néprajz összekapcsolódását és 'együtműködését' adja például a találó törvényszéki (jogi) néprajz... /.../ A jogtörténet és a néprajz kapcsolata a közmondásokban is megfigyelhető. A bennük foglalt jogi normák révén a társadalom tagjai könnyebben ismerhették meg a szabályokat. A képi megjelenítés az egyszerű emberek számára is megkönnyítette a szabályok elsajátítását" (280-281.). Bódiné Beliznai Kinga könyve ezt a képi és textuális megjelenítést, tanulást, megértési folyamatot szolgálja roppant gazdag anyagával és a jogtörténeti kutatás illusztrált világával.